

6. Жінки і чоловіки у Кіровоградській області. Статистичний збірник. – Кропивницький, 2016. – 104 с.

7. Education Indicators. Technical guidelines. UNESCO Institute for Statistics 2009, 50.

8. Разработка гендерной статистики: практическое пособие. – UN, Женева, 2010. – 117 с.

9. Когут І. Чим відрізняються жінки і чоловіки: про гендерну (не)рівність у вищій освіті / Когут І. – Аналітичний центр CEDOS., 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cedos.org.ua/uk/discrimination/chym-vidrizniaiutsia-zhinky-i-choloviky-pro-hendernu-ne-rivnist-u-vyshchii-osviti>.

УДК 316.62.65:37.035

ОКРЕСЛЕННЯ НАУКОВИХ ТРАКТУВАНЬ СУТНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Шахрай В.М., д. пед. н., доцент,
завідувач лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу
Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

У статті наголошується на соціальній компетентності особистості як чинника успішного розвитку суспільства та самореалізації особистості, виокремлюються три групи трактувань сутності соціальної компетентності в науковій літературі: як ступеня наявності та розвиненості в індивіда особистісних ресурсів; як досягнення високого рівня соціалізованості особистості; як різнорівневого особистісного феномену. На основі розглянутих трактувань уточнено поняття «соціальна компетентність особистості». Акцентовано увагу на необхідності формування цього інтегративного особистісного утворення у дітей і молоді.

Ключові слова: соціальна компетентність, особистість, трактування, сутність, особистісні ресурси, соціалізація, соціальна роль, соціальна ситуація.

В статье отмечается значимость социальной компетентности личности как фактора успешного развития общества и самореализации личности, выделяются три группы трактовок сущности социальной компетентности в научной литературе: как степени наличия и развитости у индивида личностных ресурсов; как достижение высокого уровня социализированности личности; как разноуровневого личностного феномена. На основе рассмотренных трактовок уточнено понятие «социальная компетентность личности». Акцентировано внимание на необходимости формирования социальной компетентности у детей и молодежи.

Ключевые слова: социальная компетентность, личность, трактовка, сущность, личностные ресурсы, социализация, социальная роль, социальная ситуация.

Shakhrai V.M. DEFINITION OF SCIENTIFIC APPROACHES CONCERNING PERSONAL, SOCIAL COMPETENCE ESSENCE

The article deals with personal social competence as an item of successful society development and personal self-improvement. One can distinguish three groups of social competence approach in scientific literature: a degree of presence and development of individual personal resources; as a high degree of personal socialization; a different level of a personal phenomenon. On the base of given approaches the meaning “personal social competence” is defined. Attention is paid to necessity of this personal integrative creation among children and youth.

Key words: social competence, personality approach, essence, personal resources, socialization, social role, social situation.

Постановка проблеми. Соціальна компетентність особистості як одна з ключових є важливою умовою повноцінного функціонування суспільства, ефективної самореалізації в ньому кожного індивіда, набуваючи особливої значущості для розвитку нашої держави як держави європейської культури і цінностей. А тому формування соціальної компетентності має бути пріоритетним у діяльності інститутів соціалізації

на нинішньому етапі суспільного розвитку, який потребує активного, зрілого суб'єкта соціального життя [8; 18].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення соціальної компетентності як умови гармонійної взаємодії особистості із соціальним середовищем здійснено у працях І. Беха, Н. Бібік, В. Гаврилюк, І. Зимньої, Н. Калініної, С. Краснокутської, В. Куніциної, Л. Сохань, М. Сте-

паненка, А. Хуторського. Педагогічні шляхи та способи формування соціальної компетентності дітей і молоді розкривають у своїх дослідженнях Л. Гієнко, М. Докторович, І. Зарубінська, О. Пометун, О. Савченко, В. Тернопільська, І. Рогальська-Яблонська, О. Шапран та інші.

У наукових дослідженнях соціальна компетентність трактується доволі широко, робиться наголос на окремих її характеристиках, що утруднює розуміння сутності цього соціально-психологічного феномену, і, відповідно, визначення способів його формування.

Постановка завдання. Тому завданням статті є узагальнення наукових трактувань поняття «соціальна компетентність особистості», визначення груп (площин) дослідження його сутності й уточнення цього поняття на підставі здійсненого розгляду наукової літератури.

Виклад основного матеріалу. Більшість проаналізованих нами наукових тлумачень поняття «соціальна компетентність» умовно об'єднуюмо у *три основні групи* (площини дослідження): тлумачення, що відображають ступінь наявності та розвиненості в індивіда особистісних ресурсів; трактування, що висвітлюють особливості взаємодії людини й соціального середовища та пов'язують соціальну компетентність із процесом соціалізації; тлумачення компетентності як різнорівневого феномену.

У визначеннях сутності соціальної компетентності, віднесених нами до *першої групи*, можна виокремити такі основні аспекти наукового трактування: когнітивний, поведінковий, когнітивно-поведінковий, гуманістичний. З погляду когнітивного аспекту трактування соціальна компетентність особистості визначається як наявність у неї таких знань, які дають їй можливість діяти певним чином у різних соціальних ситуаціях. Наприклад, А. Мудрик стверджує, що соціальна компетентність – це знання людини про соціальний світ і про себе, своє місце у цьому світі, способи поведінки та поведінкові сценарії [13, с. 6]. Поведінковий аспект означає, що компетентність залежить не лише від знань, а й від умінь та навичок їх використання, здатності досягнення адаптивної ефективності, тому під соціальною компетентністю мають на увазі систему складних соціальних умінь і навичок взаємодії, сценаріїв поведінки в типових соціальних ситуаціях, що дають змогу швидко й адекватно адаптуватися, приймати рішення зі знанням справи, враховуючи реальні умови. Такою є, зокрема, позиція І. Андрєєвої [1].

У межах гуманістичного підходу соціальна компетентність визначається не лише як адекватність або готовність особистості до певної дії чи як спроможність ефективно поводитись, а ширше – як здатність до адаптації, співробітництва і контролю над ситуацією, як сукупність особистісних якостей, що визначають ефективність дій у різних соціальних моментах.

Значна частина сучасних дослідників ці підходи поєднує. Наприклад, Н. Калініна характеризує соціальну компетентність як інтегративне особистісне утворення, що представляє систему знань про суспільство, вмінь, навичок поведінки в ньому, систему стосунків, що виявляються через особистісні якості людини, її мотивацію, ціннісні орієнтації і дають можливість інтегрувати зовнішні та внутрішні ресурси для досягнення соціально значущих цілей і розв'язання життєвих проблем. Вона виокремлює два складники соціальної компетентності: когнітивно-поведінковий, що охоплює знання людини про суспільство й про себе, соціальні вміння й навички, які забезпечують успішність в соціально значущій діяльності та взаємодії, а також мотиваційно-особистісний складник, що відображає ставлення до суспільства і долучає мотивацію самореалізації й особистісні якості, котрі сприяють самореалізації [9].

Суттєво розширює характеристики соціальної компетентності відомий український вчений, дослідник проблем сучасного виховання І. Бех, який вказує на важливість усвідомлення компетентності як досвідченості суб'єкта у певній життєвій сфері, наголошуючи, що саме на досвідченості, а не просто на обізнаності, поінформованості суб'єкта в певній галузі потрібно робити змістовний наголос [2, с. 26]. Заслужують на увагу й міркування О. Власової щодо зв'язку соціальної компетентності з розвитком відповідних здібностей. На її думку, соціальна компетентність відповідає найпоширенішому рівню розвитку соціальних здібностей, забезпечуючи ефективне функціонування особистості в більшості стандартних проблемних ситуацій, і стає головним чинником ефективної соціальної адаптації людини, її гармонійного співіснування з іншими [3, с. 115–116].

Отже, бачимо, що значна частина дослідників трактує соціальну компетентність як розвиненість особистісних ресурсів (наявність знань, вмінь, здібностей, досвіду тощо, що допомагає індивіду реалізовувати себе в соціальному житті).

Визначення сутності соціальної компетентності, що віднесені нами до *другої групи*, найщільніше пов'язані з процесом со-

ціалізації людини. На тісний взаємозв'язок соціальної компетентності та процесу соціалізації вказує С. Краснокутська, зауважуючи, що соціальна компетентність розглядається багатьма вченими як невід'ємний складник, основа процесу соціалізації індивіда, оскільки допомагає йому справлятися зі зміною соціальних ролей, передбачає вміння співробітничати, встановлювати контакти, готовність до змін, до самовизначення, соціальну відповідальність за наслідки своїх учинків і є якісною характеристикою цього процесу [11, с. 52]. Пов'язує поняття «соціальна компетентність» і «соціалізація» С. Учурова. Дослідниця наголошує, що в реальній людській поведінці процеси соціалізації і розвитку соціальної компетентності інтегровані, доповнюють і зумовлюють один одного, та визнає, що соціальна компетентність виступає і як результат, і як умова успішної соціалізації [19, с. 12]. Варто уваги є позиція М. Докторович щодо соціальної компетентності як ознаки якісного функціонування індивіда в соціумі, що забезпечує ефективну взаємодію особистості з навколишнім соціальним середовищем і виявляється в доскональному знанні соціальних ролей та оволодінні ними [5].

Підтримуючи думки дослідників щодо органічного взаємозв'язку понять соціальної компетентності та соціалізації, вважаємо за потрібне коротко схарактеризувати структуру, рівні та різновиди соціалізації, що дасть можливість чіткіше усвідомити сутність соціальної компетентності людини.

Соціалізація у соціальних науках визнається як двобічний процес, що поєднує, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, в систему відповідних зв'язків, з іншого – активне відтворення цієї системи індивідом у своїй діяльності [14, с. 15]. Автор ґрунтовних праць з проблем соціалізації особистості в сучасних умовах А. Мудрик називає дві сторони процесу соціалізації – адаптацію (приспосовування), в результаті якої відбувається формування соціальної істоти, та відокремлення (автономізацію), яка забезпечує самореалізацію, самоствердження, самозміну особистості [12, с. 9]. Для нашого дослідження цінним є виокремлення у структурі соціалізованості індивіда двох рівнів: на першому формується здатність індивіда відповідати вимогам, які висуваються до нього на даному етапі суспільного й особистісного розвитку, тобто досягається сформованість відповідних якостей, установок тощо; на другому рівні формується готовність до зміни цих вимог, тобто відбувається розвиток рис, необхідних для наступно-

го життєвого етапу (зокрема й готовності до змін у широкому спектрі). Такі наукові твердження дають нам підставу висловити думку, що соціальна компетентність має бути відображенням не тільки адаптаційної здатності індивіда до соціальних реалій, а й спроможності його до самореалізації, готовності діяти в нових умовах, що потребує від людини розвитку творчих здібностей.

Вважаємо за необхідне також узяти до уваги типологію, розроблену А. Ковальовою. На думку дослідниці, соціалізація за результативністю може бути успішною, нормативною, кризовою, такою, що має відхилення, примусовою, реабілітаційною, передчасною, прискореною, запізнілою [10, с. 113]. Прийнято визнавати її успішною, якщо індивід засвоює соціальні ролі, цінності, соціальні норми, стереотипи поведінки, які схвалює суспільство, до якого він належить [10, с. 111]. На наше переконання, соціальна компетентність є умовою та результатом саме успішної (благополучної) соціалізації.

Ми пов'язуємо соціальну компетентність особистості також з феноменом соціальної гармонізації, тобто злагодженості взаємовідносин між соціальними суб'єктами, забезпечуючи якісну соціальну самореалізацію людини та розвиток її соціального середовища [17].

Ряд дослідників наголошує на об'єктивізації соціальної компетентності через відповідні ситуації, що й становлять у сукупності процес соціалізації. Наприклад, у науково-методичному посібнику «Життєва компетентність особистості» зазначається, що «компетентність не може бути ізольована від конкретних умов її реалізації. Вона органічно пов'язує одночасну мобілізацію знань, умінь і способів поведінки, спрямованих на умови конкретної діяльності» [6, с. 106].

Певне місце в дослідженнях соціальної компетентності відводиться поведінці індивіда у важких, кризових життєвих ситуаціях, що визначається як набір конструктивних способів їх розв'язання і фіксується як головна ознака соціально компетентної поведінки [6]. Враховуючи складність сучасного соціального середовища, що постійно продукує кризові моменти та обставини, готовність до освоєння їх має бути, на нашу думку, важливим складником соціальної компетентності особистості.

У низці наукових праць соціальну компетентність пов'язують із розвиненою суб'єктивністю особистості, її соціальною активністю, здатністю до соціального вибору, що є умовою успішної соціалізації. Про необхід-

ність формування суб'єктності особистості як важливого показника її компетентності пише В. Циба, вказуючи, що для досягнення суб'єктності особистість має набувати знання, виявляти волю і толерантність, відносно самостійно приймати рішення і відповідати за їх наслідки [20, с. 179]. На суб'єктність особистості як ознаку її компетентності вказує І. Бех [2, с. 29]. Ґрунтовно суб'єктність особистості досліджує український соціолог О. Злобіна, наголошуючи на тому, що поведінка індивіда як суб'єкта веде до соціальних змін, удосконалення як особистості, так і соціуму [8].

Деякі науковці пов'язують соціальну компетентність із розвитком соціального (соціологічного) мислення. На думку В. Гаврилюк, головним елементом соціальної компетентності є соціологічне мислення, тобто система знань про соціальну реальність, здатність до оцінок і побудови прогнозів розвитку суспільного життя, що дає особистості можливість не тільки адаптуватися до такої реальності, а й її перетворювати [4].

Соціально-орієнтаційний, соціально-аналітичний аспекти соціальної компетентності виокремлює О. Пометун, вказуючи, що соціальна компетентність сприяє кращому розумінню людиною питань суспільної політики та її участі в демократичних процесах, забезпеченню соціальної єдності та справедливості, а, отже, є важливим чинником удосконалення суспільства [15, с. 66].

Пов'язує соціальну компетентність (розуміючи її як здатність молоді аналізувати соціальний навколишній світ, адекватно оцінювати свої можливості і вибудовувати стратегії взаємодії з цим світом) із соціальним мисленням також О. Прямикова. Вона визначає соціальне мислення як діяльність, метою якої є пізнання суспільної реальності, на основі чого приймається обґрунтоване рішення з приводу важливих життєвих питань. Характеристиками соціального мислення є вміння аналізувати інформацію через інтерпретацію смислів, прийняття позиції іншої людини, сприйняття конфлікту як можливості для розвитку і т.п. Сучасна реальність, на її думку, потребує посилення розумової активності індивіда як основи для прийняття зважених рішень [16].

Вважаємо, що викладені вище думки та позиції дослідників дають підставу включати в характеристику соціальної компетентності особистості розвиненість її соціального мислення.

Отже, аналізуючи трактування, віднесені нами до другої групи, можемо стверджувати, що соціальна компетентність розглядається в науковій літературі і як готовність індивіда продуктивно діяти в соціальному просторі, що передбачає розвиненість соціального мислення, наявність знань про конкретний соціум, здатність бути суб'єктом у соціальній взаємодії і вирішувати життєві ситуації, насамперед такі, які вимагають переборення соціально-психологіч-

Таблиця

Узагальнення наукових трактувань сутності соціальної компетентності особистості

Група (площина дослідження)	Аспект трактування		Зміст
Наявність особистісних ресурсів для ефективного освоєння соціального простору	Когнітивний		Набуття знань
	Поведінковий		Розвиток умінь
	Когнітивно-поведінковий		Набуття знань, розвиток умінь
	Мотиваційний		Сформованість цінностей, потреб
	Інтегративний		Набуття знань, розвиток умінь сформованість цінностей, потреб
Особливості взаємодії «особистість – соціальне середовище» (у взаємозв'язку з успішною соціалізацією особистості)	Макросоціальний	Соціально-рольовий	Успішне засвоєння запропонованих суспільством соціальних ролей
		Соціально-пізнавальний (соціально-орієнтаційний)	Здатність до пізнання соціального простору та орієнтації в ньому на основі розвинутого соціального мислення
	Мікросоціальний	Соціально-ситуаційний	Вміння вирішувати соціальні ситуації
		Комунікативний	Результативна комунікація в малій групі
Складність становлення	Розглядається як багаторівневе соціально-психологічне утворення, що ґрунтується, насамперед, на підставі життєвого досвіду		Поетапний процес особистісного зростання шляхом взаємодії з соціальним середовищем

них труднощів, а це в сукупності означає належний рівень соціалізованості особистості.

Як і соціалізація, компетентність соціальна є поняттям багаторівневим (ці висновки ми відносимо до третьої групи характеристик соціальної компетентності). Наприклад, І. Зимня зауважує, що будь-яка компетентність як інтегративне явище має рівневу структуру [7, с. 26]. На необхідності усвідомлювати нижчий та вищий рівні компетентності зосереджує увагу І. Бех. На його думку, нижчий рівень ґрунтується на практичних способах дій, що виробляються внаслідок постійного вправлення, методом спроб і помилок, відображаючи здатність індивіда пристосовуватися до вимог життя, забезпечуючи йому нормативне функціонування в соціумі. Вищого рівня компетентності особистість досягає тоді, коли логіка виконання дії зумовлюється науково орієнтованою основою і ґрунтується на прагненні до самоствердження, на переживанні почуття гідності [2, с. 27]. Вагомим є висновок дослідника про значущість вищого рівня компетентності особистості, що дає можливість практичного перетворення дійсності для задоволення матеріальних і духовних потреб людини й суспільства [2, с. 29]. Такі думки підводять до розуміння, що соціальна компетентність особистості є складним феноменом, а тому вимагає поетапного формування її у дітей та молоді.

Аналіз наукових трактувань сутності соціальної компетентності, зокрема зазначених вище, дав нам можливість згрупувати їх (звичайно, доволі умовно, оскільки вони в багатьох моментах переплітаються) та подати в таблиці.

Беручи до уваги виокремлені в наукових працях сутнісні риси соціальної компетентності, ми характеризуємо поняття соціальної компетентності особистості як цілісне інтегративне особистісне утворення, як сукупність соціальних знань, умінь, цінностей, досвіду, що забезпечують гармонійну взаємодію людини і суспільства (насамперед, шляхом засвоєння провідних соціальних ролей, ефективного вирішення соціально проблемних ситуацій), самореалізацію та соціальну творчість, відображаючи якісний ступінь соціалізованості індивіда.

Висновки з проведеного дослідження. Соціальна компетентність особистості є однією з найбільш актуальних наукових і соціально-виховних проблем, а тому доволі широко відображена в наукових розвідках, що дають різноманітні тлумачення цього особистісного феномену. На основі аналізу багатьох праць ми виокремили три основні групи визначень сутності соціальної компе-

тентності особистості й уточнили формулювання поняття «соціальна компетентність особистості». Подальші дослідження мають полягати в обґрунтуванні засобів, методів, форм роботи з дітьми і молоддю з формування їхньої соціальної компетентності, адже від цього залежить, якою мірою вони зможуть реалізувати свої здібності, задатки, досягнути соціальної зрілості, створити для себе сприятливі умови життєдіяльності на основі толерантної і конструктивної соціальної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева И.Н. Взаимосвязь социальной компетентности и эмоционального интеллекта у подростков / И.Н. Андреева // Женщина. Образование. Демократия : материалы 5-ой междунар. междисциплинарной науч.-практ. конф. (Минск, 6–7 нояб. 2002 г.). – Минск, 2003. – С. 194–196.
2. Бех І.Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 2 (63). – С. 26–31.
3. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку : [монографія] / О. І. Власова. – Київ : Видавн.-поліграф. центр «Київ. ун-т», 2005. – 308 с.
4. Гаврилук В.В. Преодоление функциональной неграмотности и формирование социальной компетентности / В.В. Гаврилук // Социс. – 2006. – № 12. – С. 105–110.
5. Докторович М.О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 / Марина Олександрівна Докторович ; Ін-т проблем виховання АПН України. – Київ, 2007. – 19 с.
6. Життєва компетентність особистості : [наук.-метод. посіб.] / за ред. Л.В. Сохань, І.Г. Єрмакова, Г.М. Несен. – Київ : Богдана, 2003. – 520 с.
7. Зимняя И.А. Компетентность и компетентность в контексте компетентностного подхода в образовании / И.А. Зимняя // Ученые записки Национального общества прикладной лингвистики. – 2013. – № 4. – С. 16–31.
8. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін / Олена Злобіна. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2004. – 400 с.
9. Калинина Н.В. Психологическое сопровождение развития социальной компетентности школьников : автореф. дис. ... на соискание учен. степени д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / Наталья Валентиновна Калинина ; Самар. гос. пед. ун-т. – Самара, 2006. – 42 с.
10. Ковалёва А.И. Концепция социализации молодёжи: нормы, отклонения, социализационная траектория / Антонина Ивановна Ковалёва // Социс. – 2003. – № 1. – С. 109–115.
11. Краснокутская С.Н. Формирование социальной компетентности студентов вуза : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Светлана Николаевна Краснокутская ; Северо-Кавказ. гос. техн. ун-т. – Ставрополь, 2006. – 178 с.

12. Мудрик А.В. Социальная педагогика / Анатолий Викторович Мудрик. – Москва : Издат. центр «Академия», 2002. – 200 с.
13. Мудрик А.К. Соціальний інтелект та соціальна компетентність / А.К. Мудрик // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 3. – С. 4–6.
14. Платонов Ю.П. Социальная психология поведения : [учеб. пособие] / Ю.П. Платонов. – Санкт-Петербург : Питер, 2006. – 464 с.
15. Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти / Олена Пометун // Рідна школа. – 2005. – № 1. – С. 65–69.
16. Прямикова Е.В. Социальная компетентность школьников: смыслы и практики / Е.В. Прямикова // Социс. – 2009. – № 7. – С. 126–132.
17. Рижанова А.О. Развитие социальности в культуре информационного общества / А.О. Рижанова // Проблемы инженерно-педагогической освіти. – 2012. – № 36. – С. 240–245.
18. Топалова С. Гражданская и элитарная компетентность: цена отсутствия для Украины / Светлана Топалова // Хвиля. – 2017. – 20 жовтня [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://hvylya.net/analytics/society/grazhdanskaya-i-elitarnaya-kompetentnost-tsenatsutstviya-dlya-ukrainyi.html>
19. Учурова С.А. Групповая учебная работа как способ развития социальной компетентности учащихся : автореф. дис. ... на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Светлана Александровна Учурова ; Урал. гос. ун-т им. А.М. Горького. – Екатеринбург, 2007. – 24 с.
20. Циба В.Т. Системна соціальна психологія : [навч. посіб.] / В.Т. Циба. – Київ : Центр навч. літератури, 2006. – 328 с.